

Leden, Laura 2022: Adaption av flickskap: normbekräftande och normbrytande i flickböcker översatta från engelska till svenska och finska 1945–1965. *Folkmålsstudier*, nr 60. S. 217–223.

ADAPTION AV FLICKSKAP: NORMBEKRÄFTANDE OCH NORMBRYTANDE I FLICKBÖCKER ÖVERSATTA FRÅN ENGELSKA TILL SVENSKA OCH FINSKA 1945–1965

Lectio praecursoria i ämnet svensk översättning vid Helsingfors universitet 18.6.2021
Laura Leden

Flickskap är en föränderlig social och kulturell konstruktion som påverkas av samhällets maktstrukturer och lyfter fram traditionella förväntningar och konventionella sätt att göra kön (Österlund m.fl. 2013:12–13). Litteraturen gestaltar flickskap i relation till dessa förväntningar. *Flickboken* och flicklitteraturen är en barnlitterär genre som handlar om och förhåller sig till att vara flicka, att göra flickskap i en viss tid och på en viss plats (a.a.:17). Flickskap är motsättningsfullt, då det bland annat i flickböcker ofta skildras som både anpassning till och uppror mot normer eller förväntningar (a.a.:12). Flickskap alltså både *bekräftat* och *bryter* normer.

Inom litteraturvetenskapen och flickforskningen har forskning om flickböcker vunnit terräng under de senaste årtiondena i både Sverige och Finland. Men inom översättningsvetenskapen har flickboken hittills varit ett rätt outforskat område trots att genren spelar en viktig roll i flickors socialisationsprocess. Flickböcker har stor betydelse för sina läsare, eftersom de enligt insamlingar av läsoplevelser kan följa med läsarna genom livet, från generation till generation (se t.ex. Warnqvist 2009; Kokkonen 2015).

Min avhandling handlar om hur gestaltningen av flickskap adapterats, alltså anpassats, i flickböcker översatta från engelska till svenska och finska under flickbokens guldålder åren 1945–1965. Detta är en period mellan två brytpunkter inom barnlitteraturen: tiden från slutet av andra världskriget, då bokproduktionen ökade, till uppkomsten av den moderna könsneutrala ungdomsboken. Det är också en period då flickboken ökade i antal och anseende i Sverige (Theander 2006:14) och då viktig utveckling skedde inom den finska barnlitteraturen (Heikkilä-Halttunen 2000:421).

Med en tvärvetenskaplig kombination av metoder från översättningsvetenskapen, litteraturvetenskapen, språkvetenskapen, flickforskningen och arkivforskningen har jag sökt svar på frågor som: Adapterades gestaltningen av flickskap och i så fall hur? Var översättningarna källtrogna eller mål-anpassade? Framhävdes normbekräftande eller normbrytande drag? Var praktikerna enhetliga i Sverige och Finland?

Översättning, adaption, normer, polysystem

Översättning innebär att en text överförs från ett språk till ett annat. Hur det här sker, tar moderna deskriptiva definitioner inte ställning till. Det enda kravet är att måltexten ska ha någon slags relation till sin källtext (Toury 1995:33–35). Därför kan översättning omfatta adaption av både innehållet och formen. I min studie ser jag adaption som en typ av översättning, alltså en översättningspraktik, där texten anpassas till målkulturens och det utgivande förlagets normer och översättningens målgrupp, i mitt fall unga flickor i Sverige och Finland. Det sker alltså förändringar i relation till originalet. Förändringarna kan härledas till olika typer av normer, alltså samhällets eller förlagets förväntningar på hurdan en viss typ av text ska vara (se t.ex. Toury 1995:94–95). Översättningar av flickböcker påverkas därför av målkulturens *normer för flickskap*, *normer för berättande* och *normer för översättning*.

Normbegreppet introducerades inom översättningsvetenskapen redan på 1980-talet av Gideon Toury, som hörde till den så kallade polysystemskolan. *Polysystemteorin*, som skapades av litteraturvetaren Itamar Even-Zohar (1979, 1990), är en viktig referensram för min studie. Teorin utgår från att alla kulturer, språk och litteraturer bildar ett nätverk som består av olika, delvis överlappande system, där till exempel olika genrer tävlar om en central position (Even-Zohar 1990:13–14). Klassificeringen i centrum och periferi utgår från det litterära etablissemangets perspektiv snarare än från läsarnas perspektiv (a.a.:15). Det är alltså forskare och kritiker som har makt att bestämma vilken slags litteratur som har hög status och kanoniseras. Därför är flickboken en perifer genre trots att den har många läsare. Men relationerna mellan centrum och periferi och en genres eller ett verks status kan förändras över tid. Förbisedda genrer som flickboken kan få höjd status exempelvis genom ökad forskning.

Polysystemteorin med sina abstrakta systemkonstruktioner behöver kombineras med sociokulturell kontextualisering av materialet, vilket kan göras till exempel genom arkivforskning, en ny inriktning inom översättningsvetenskapen. Jag har kontextualiserat flickboksöversättningarna i min studie genom att undersöka förväntningar om flickskap och könsroller under undersökningsperioden 1945–1965 och genom att analysera förlagens utgivnings- och översättningsprinciper under perioden utgående från förlagskorrespondens. Genom analys av normer både i själva texterna och i arkivmaterial kring dem kan man identifiera restriktioner som påverkat perifera genrer som flickboken, vilket visar om översättningarna är *normbekräftande* eller *normbrytande* exempelvis när det gäller gestaltningen av flickskap.

Flickboksmaterialet

Mitt inledande kvantitativa material har bestått av alla flickböcker som översatts från engelska till både svenska och finska åren 1945–1965. Sammanlagt 52 böcker uppfyller kriteriet. Bland de 52 böckerna har jag valt ut sex böcker och deras svenska och finska översättningar för min kvalitativa analys. De sex böckerna är valda så att de representerar de mest betydelsefulla bildningsromanserier och långserier inom det kvantitativa materialet. *Bildningsromaner* kännetecknas av karaktärsutveckling och högre prestige (Hunt 1994:26; Heikkilä-Halttunen 2003:169), och *långserier* kännetecknas av en formelaktig handling och lägre prestige (Cawelti [1976] 1977:5, 8).

Mitt kvalitativa material omfattar alltså bildningsromanerna *Emily of New Moon* (1923) av L.M. Montgomery, *Dear Enemy* (1915) av Jean Webster och *Little House on the Prairie* (1935) av Laura Ingalls Wilder, och långserieböckerna *Sue Barton Staff Nurse* (1952) av Helen D. Boylston, *The Mystery at Lilac Inn* (1930) av pseudonymen Carolyn Keene och *Cherry Ames Flight Nurse* (1945) av Helen Wells samt deras svenska och finska översättningar, alltså sammanlagt tolv översättningar.

Spänningar och standardisering i det perifera flicklitterära polysystemet

Mitt avhandlingsarbete har styrts av tre forskningsfrågor. Den första frågan har varit att undersöka hur mängden och typen av adaption i flickböckerna påverkas av flickbokens perifera position inom det allmänna litterära polysystemet och flickboksgenrens interna polysystemiska relationer mellan *centrum* (bildningsromaner med högre status) och *periferi* (långserieböcker med lägre status). En av polysystemteorins hypoteser antyder att adaption borde förekomma i hög grad i en perifer genre som flickboken och i högsta grad i långserieflickböcker med lägst status inom genren (jfr Even-Zohar 1990:50–51). Min analys av adaptationer i svenska och finska flickboksöversättningar visar att adaption förekommer i varierande grad både i *bildningsromaner* och i *långserieböcker*. Mina resultat tyder därmed på att mängden adaption i form av anpassning till målkulturens normer inte alltid korrelerar med status inom flickboksgenren, eftersom båda materialgrupperna omfattar både adapterade och icke-adapterade översättningar.

För att undersöka adaptationsmönster i mitt material har jag skapat en kategoriseringsmodell för adaption inom översättning av flickböcker och övrig barnlitteratur. Modellen består av adaptationskategorierna *ideologisk adaption*, som påverkar exempelvis den uppfostringsideologi böckerna företräder, *kulturadaption*, som gäller kulturbundna element i texterna, och

narrativ adaption, som leder till förkortning och påverkar den narrativa helheten i den adapterade boken. Ideologisk adaption förknippas med *didaktiska normer*, som kräver anpassning för att befrämja läsarens intellektuella och emotionella utveckling, och kulturadaption står i samband med *pedagogiska normer*, som kräver anpassning till läsarens kunskapsnivå (se Desmidt 2006:86). Narrativ adaption förknippas däremot med *kommersiella normer*, alltså med förlagens vilja att dels passa in böcker i sina förlagsserier med ett visst antal tryckark för att hålla kostnaderna nere, dels producera handlingsorienterade böcker med utgångspunkt i att unga läsare antogs föredra den typen av böcker. Alla tre typerna av adaption sker genom de adapterande lösningarna *tillägg*, *modifiering* och *utelämnning*. I de analyserade svenska och finska översättningarna hör de mest omfattande och därmed mest betydelsefulla adaptionerna till kategorin *narrativ adaption* i både bildningsroman- och långseriematerialet. Det finns alltså inga skillnader i typen av adaption mellan materialgrupperna. Totalt har två svenska översättningar (en bildningsroman och en långseriebok) och tre finska översättningar (en bildningsroman och två långserieböcker) förkortats.

Adaption av gestaltningen av flickskap

Min andra forskningsfråga gäller hur adaptionen inverkar på gestaltningen av flickskap. Med utgångspunkt i den *lag om ökande standardisering* i översättningar som Toury (1995:268, 271) formulerat har jag antagit att skildringen av flickskap blir mera *normbegränsande* i mitt material. Analysen visar att den kommersiella förkortningen i samtliga förkortade och därmed målkontextanpassade översättningar leder till att berättandet blir mer *handlingsorienterat* på bekostnad av texternas känslouttryckande och känslframkallande funktioner, vilka ofta uttrycks i de beskrivande avsnitt som utelämnats. Handlingsorientering är ett *standardiserande* drag, eftersom barnlitteratur traditionellt beskrivits som handlingsorienterad (se t.ex. Nodelman 1992:190; Nikolajeva 2002:12).

Karakteriseringen av flickprotagonisterna påverkas av att handlingsorienteringen ökar på bekostnad av beskrivande avsnitt. Diktarflickan Emily i Montgomerys *Emily of New Moon* blir mindre normbrytande i översättningarna, eftersom hennes auktoritetsifrågasättande drag, maktgivande tankar, kreativitet och uttryck av känslor minskar. Också *Cherry Ames*-böckernas krigssjuksköterska Cherry blir mindre känslös i översättningarna, eftersom hennes patriotiska känslouttryck minskar. Samma gäller för detektivflickan Nancy Drew, som på svenska är känd som Kitty och på finska som Neiti Etsivä. I den förkortade finska översättningen av boken

The Mystery at Lilac Inn leder den ökade handlingsorienteringen till att huvudkaraktären blir mindre känslsam och nyckfull.

Utöver de förkortade översättningarna omfattar mitt material på tolv översättningar också fyra svenska och tre finska översättningar som är *källtrogna*, alltså inte förkortade eller på annat sätt väsentligt adapterade för målkulturens behov. Det är inte helt slumpmässigt att just dessa flickböcker inte blivit föremål för omfattande förkortning, utan möjliga orsaker kan identifieras dels i böckernas egenskaper, dels i deras utgivningshistoria. Bildningsromanerna *Dear Enemy* och *Little House on the Prairie*, som fått källtrogna översättningar, har färre *normbrytande drag* såsom ifrågasättande av auktoriteter, och beskriver karaktärsindikatorerna *tankar, känslor* och *miljö* i mindre grad än Montgomerys *Emily of New Moon*, som fått *målanpassade* översättningar. Websters *Dear Enemy* utgavs dessutom i en prestigefull förlagsserie i både Sverige och Finland. Långserieboken *Sue Barton Staff Nurse*, som också fått *källtrogna* översättningar, karakteriseras av att den har mindre populärlitterära egenskaper än de övriga långserieböckerna i mitt material. Det beror på att den skildrar en viss grad av utveckling hos huvudkaraktären Sue och ansågs presentera en realistisk bild av sjuksköterskeyrket.

Samarbete inom det nordiska flicklitterära översättningsfältet

Min tredje forskningsfråga har varit att analysera om det finska flickboksfältet har influerats av det svenska till följd av att Sverige har längre barnlitteraturtraditioner och att Finland har en perifer position inom det nordiska översättningsfältet. Tidigare forskning av Yvonne Lindqvist (2012, 2015) har visat att Sverige utgör centrum för det nordiska fältet, åtminstone när det gäller modern vuxenlitteratur. En central position på fältet ger makt att konsekvrera eller legitimera litteratur, som sedan översätts i andra länder (jfr Lindqvist 2015:72). Både min genomgång av förlagskorrespondensen och min analys av översättningarna visar att inom flickboksgenren har influenserna inom Norden varit starka och att hela Norden utgjorde ett enhetligt fält, åtminstone under perioden 1945–1965, då mycket samarbete förekom i form av förlagsbesök, utbyte av förslag till böcker och marknadsföringsstrategier och lån av omslagsillustrationer. Enhetligheten framgår också av att de nordiska förlagen anlidade samma litterära agenter baserade främst i Köpenhamn och Stockholm. Tack vare det täta samarbetet spred sig framför allt nordamerikanska flickboksserier snabbt till hela Norden. Agenterna använde ofta försäljningsframgången i ett nordiskt land som argument vid försäljning av samma verk eller serie till ett annat nordiskt land.

I motsats till tidigare forskning visar mina resultat om nordiska konsekutionsmönster att det var Norge, inte Sverige, som var det primära centrumet inom det nordiska flickboksfältet åren 1945–1965, eftersom fem av de sex serierna som ingår i mitt material först kom till Norge. Sverige var oftast följande i tur med att lansera en flickboksserie, medan Finland oftast var ett av de sista nordiska länderna att ge ut en serie. Förlagskorrespondensen vid de finska förlagen WSOY, som grundade den första finländska barnboksavdelningen 1953, och Tammi, som var ett nygrundat förlag, visar att särskilt dessa förlag satsade hårt på att bygga upp ett nordiskt nätverk som stöd för uppbyggandet av sin verksamhet. Att influenser från de andra nordiska länderna var särskilt starka i Finland syns också i att tre av de sex finska översättningarna i mitt material är indirekta översättningar som gjorts via förkortade svenska eller norska översättningar.

Fortsatt forskning

Mina resultat utgör ett underlag för fortsatt forskning inom översättning av flickböcker. Min analys visar att *det flicklitterära polysystemet* arbetar med mer kommersiellt förankrade spänningar än traditionella litterära genrer. Flickboksgenren påverkades dels av kommersiella restriktioner, dels av konservativa ideologiska och pedagogiska tendenser. Översättningsvetenskaplig forskning spelar en viktig roll då det gäller undersökning av *det nordiska flicklitterära polysystemet*. Jämförande interkulturella studier visar hur texter migrerat från en kultur till en annan och vilka anpassade element översättningarna har gemensamt. Arkivforskning förtydligar bilden av influenser inom litterära system ytterligare. Adaptionanalys i kombination med litteratur- och språkvetenskaplig analys är en metod som lyfter fram hur de anpassande ändringarna påverkar tolkningen av texterna. Det visar i sin tur vilka de underliggande normerna och konventionerna i målkulturen är, alltså vilket slags *flickskap* de översatta flickböckerna förmedlar till de unga läsarna, vars socialisationsprocess texterna antas påverka. Flickor i böcker om och för flickor fungerar nämligen som förebilder och identifikationsobjekt. Adaptionen visar också vilka slags böcker förlagen velat producera och hurdana böcker de antagit att flickor vill läsa. Här blottläggs maktstrukturer i form av de villkor och normer flickor och kvinnor varit föremål för.

Att lyfta fram flickboksgenren är viktigt, inte minst med tanke på hur stor betydelse den haft för sina läsare. Forskning i flickböcker från genrens guldålder åren 1945–1965 synliggör inte bara dessa böcker, utan också de flickor och kvinnor som läste och fortfarande läser böckerna. Många av böckerna i mitt material ges fortfarande ut i nya utgåvor, vilket berättar om

deras starka position i den så kallade *skuggkanon*. Tack vare forskningen är den älskade och komplexa flickboksgenren inte längre bortglömd, utan på frammarsch.

Källor

- Cawelti, John G. [1976] (1977). *Adventure, Mystery, and Romance: Formula Stories as Art and Popular Culture*. Chicago; London: University of Chicago Press.
- Desmidt, Isabelle (2006). A Prototypical Approach within Descriptive Translation Studies? Colliding Norms in Translated Children's Literature. *Children's Literature in Translation: Challenges and Strategies*. Jan Van Coillie & Walter P. Verschueren (red.). Manchester, Storbritannien; Kinderhook, USA: St. Jerome. S. 79–96.
- Even-Zohar, Itamar (1979). Polysystem Theory. *Poetics Today* 1:1–2, s. 287–310.
- Even-Zohar, Itamar (1990). Polysystem Studies. *Poetics Today* 11:1, s. 1–51.
- Heikkilä-Halttunen, Päivi (2000). *Kuokkavieraasta oman talon haltijaksi. Suomalaisen lasten- ja nuortenkirjallisuuden institutionalisoituminen ja kanonisoituminen 1940–1950-luvulla*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 781. Akad. avh. Tammerfors universitet. Helsingfors: SKS Finska Litteratursällskapet.
- Heikkilä-Halttunen, Päivi (2003). 1940- ja 1950-luvun klassikot. *Pieni suuri maailma. Suomalaisen lasten- ja nuortenkirjallisuuden historia*. Liisi Huhtala m.fl. (red.). Helsinki: Tammi. S. 166–176.
- Hunt, Peter (1994). *An Introduction to Children's Literature*. Oxford; New York: Oxford University Press.
- Kokkonen, Sara (2015). *Kapina ja kaipuu: Kulaiset tyttökirjaklassikot*. Helsingfors: Avain.
- Lindqvist, Yvonne (2012). Det globala översättningsfältet och den svenska översättningsmarknaden. *Läsarnas marknad, marknadens läsare: En forskningsantologi utarbetad för litteraturutredningen*. Ulla Carlsson & Jenny Johannisson (red.). Göteborg: Nordicom. S. 219–231.
- Lindqvist, Yvonne (2015). Det skandinaviska översättningsfältet – finns det? *Språk och stil*, 25, s. 69–87.
- Nikolajeva, Maria (2002). *The Rhetoric of Character in Children's Literature*. Lanham, Maryland; London: Scarecrow Press.
- Nodelman, Perry (1992). *The Pleasures of Children's Literature*. New York: Longman.
- Theander, Birgitta (2006). *Älskad och förnekad. Flickboken i Sverige 1945–1965*. Skrifter utgivna av Svenska barnboksintitutet nr 92. Akad. avh. Lunds universitet. Göteborg; Stockholm: Makadam.
- Toury, Gideon (1995). *Descriptive Translation Studies and Beyond*. Amsterdam: John Benjamin.
- Warnqvist, Åsa (red.) (2009). *Besläktade själar: Läsupplevelser av Anne på Grönkulla*. Lund: BTJ.
- Österlund, Mia m.fl. (2013). Litteratur och konst som flickforskningens teoretiska språngbräda. *Flicktion: Perspektiv på flickan i fiktionen*. Eva Söderberg m.fl. (red.). Malmö: Universus Academic Press. S. 11–25.